

FERRANDO FRANCÉS, Antoni / SERRA ESTELLÉS, Xavier (ed.) (2003): *La traducció valenciana de la Missa del segle XIV. Estudi i edició de la versió de Guillem Anglés (ACV, Ms. 169)*. València: Universitat de València i Arquebisbat de València, 229 p.

Aquest volum, de títol una mica ambigu, ens brinda l'edició i estudi d'una traducció al valencià del text llatí de la missa, acompanyada d'un comentari o glossa enllestits el s. XIV pel dominicà Fra Guillem Anglés i destinats a fer més entenedor el Cànon de la missa als preveres en un moment històric en què els estralls de la pesta havien propiciat una considerable manca de preparació del clergat. Atesa la importància d'aquesta versió, ja assenyalada, entre altres, per Jaume Vilanueva en el volum II del seu *Viage Literario* (carta XV, 1802, p. 135-7, ara assequible en una edició en CDR de la Biblioteca Valenciana, València, 2001), crida l'atenció que ningú no hagués emprès fins ara la tasca de donar a conèixer el text complet d'aquesta primícia litúrgica, de cabdal importància cultural i lingüística.

Per això és tan d'agrar la present edició, de 1.000 exemplars en edició rústica, i 500 en edició de luxe, preparada dins del marc del cinquè centenari de la fundació de l'Estudi General valencià i de la mort del papa Alexandre VI, i feta possible gràcies a una harmònica col·laboració de la Universitat i de l'Arquebisbat de València, amb l'intelligent suport de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL). Es tracta d'una bella impressió a diverses tintes, tant en les lletres cabdals com en el cos del text i les notes, on es fa servir una selecta lletereria que permet una lectura espaiada; lectura que unes il·lustracions policromes, molt ben triades, encara fan més agradable.

La intenció expressa dels autors d'aquesta edició, especificada en la p. 18, «és oferir una edició filològica del text bilingüe del Cànon de la missa de Guillem Anglés, precedida d'un estudi sobre la biografia de l'autor i sobre l'estructura, les fonts, la llengua i la transmissió de la seua Exposició».

Si ens atenem a aquesta intencionalitat, la part nuclear a tenir més en compte és la tasca de transcripció i edició, tant del text llatí del Cànon com de la traducció (p. 129-217); tasca feta d'acord amb uns criteris molt ben fixats (p. 127-8). Tal com era d'esperar de la reconeguda solvència paleogràfica del Dr. Serra, em plau fer constar que la meua minuciosa lectura de tot el text, degudament contrastada amb la bella reproducció facsimilar a color que hom ha tingut la bona pensada d'incloure en el volum (p. 89-126), confirma plenament que aquest fonamental treball s'ha realitzat amb una escrupolosíssima fidelitat a l'original transcrit, fins al punt que no hi he sabut detectar ni un sol lapsus de lectura. L'únic dubte que hom pot plantejar-se és si en el text català calia transcriure l'abreviatura de la conjunció copulativa & com a *et*, en comptes de *e*. D'altra banda, tots els

canvis introduïts en el text transcrit semblen ben justificats i es trobem degudament anotats a peu de pàgina. La seguretat, doncs, de poder llegir amb absoluta garantia aquest important text medieval valencià justifica plenament la present edició.

Pel que fa a les notes puntuals que acompanyen la transcripció del Cànon de la missa contingut en el Ms. 169 de l'ACV, les de caràcter paleogràfic referides als errors corregits, les cancel·lacions, anotacions marginals, i reconstruccions, etc., es demostren molt acurades, sense que es detectin omissions. D'altres anotacions són de caràcter lingüístic o contextual. Les primeres vénen en bona part complementades per l'estudi global sobre la llengua enllestit pel Prof. Antoni Ferrando (p. 57-63) i pel glossari que ens brinda l'*Apèndix II* (p. 219-223), mentre que les segones, que estableixen llocs paral·lels de l'*Expositio* compilada pel mateix Anglés, són més escadusseres, i no acaben de contribuir, al nostre parer, a una plena comprensió del caràcter miscel·lani i de compilació del text editat, ni a determinar les variades fonts usades en la glossa. Així, i només com exemple del que vull insinuar, en el f. 112', i p. 129, on llegim: «*per omnia secula*, per tots los segles, *seculorum*, dels segles. Dicuntur enim secula, quia secuntur; unus dies sequitur post alium, et unum tempus post aliud, ita unum seculum post aliud», s'hi detecta a simple vista un evident ressò isidorí: *Et inde saecula, quod se sequantur; abeuntibus enim aliis alia succedunt* (Etym. V, 38)». Ressò també evident en l'etimologia del mot Cànon (f. 113' i p. 133): «Devets saber que lo Cànon, entre molts noms que ha, ne ha dos en special. Lo primer nom és *canon*, lo qual és nom grech et vol ay-tant dir en latí com regla». Cfr. amb Isidor (ibid., VI, 16, 1): «*Canon autem Graece, Latine regula nuncupatur*».

L'estudi sobre la biografia de Fra Guillem Anglés (p. 27-29) resumeix de manera sintètica les escasses dades fins ara conegudes i va precedir d'una encara més sintètica introducció (p. 21-25) sobre el context històric dels arromanjaments i versions medievals de la Missa en l'edat mitjana, on els autors defugen prudentment d'entrar en un tema que els hauria segurament ocupat molt més temps i allunyat, potser massa, del seu objectiu primordial que era l'edició del text. Tanmateix, prest o tard, algú hauria d'escometre aquest treball, que sembla inevitable si volem avaluar com s'escau l'originalitat de la glossa del dominicà valencià.

Ultra una detinguda descripció codicològica, del tipus d'escriptura i de la història del manuscrit, la conservació del qual guarda, tal com assenyalen els editors, una possible relació amb el també probable ús que en van fer tant el mateix compilador com els seus futurs germans d'hàbit que professaren després d'ell en la càtedra de Teologia oficialment establerta en la Seu valentina, cal destacar les pàgines dedicades a l'anàlisi de l'estructura i el contingut del tractat (p. 35-46).

Tal com ens ha arribat, l'esmentat Ms. 169 de l'ACV conté tres parts: 1) l'*Expositio de Ordine misse* (ff. 5-113), 2) l'*Exposició breu gramaticalment en romanç del Cànon* (ff. 113'-128'), i 3) un recull, inacabat, en el qual predominen les oracions que resa el sacerdot a l'hora de revestir-se per a la celebració de la missa (ff. 128'-135'). La part, doncs, més extensa d'aquesta miscel·lània és l'*Expositio* en llatí, de la qual existeix una altra còpia, amb escasses variants, en el Ms. 4443 de la Biblioteca Nacional de Madrid; còpia filològicament menys rellevant, ja que hi manquen la tercera part i, en particular, la versió arromançada. Aquesta ocupa els ff. 113 a 128v, del manuscrit conservat a València i es caracteritza per l'alternança d'un paràgraf en llatí seguit de la versió literal en romanç, i d'una paràfrasi o glossa mot per mot, o frase per frase, dels textos llatí i català.

En l'apartat 3.3 (p. 46-8) de la introducció, especialment centrat en l'estudi de l'obra (p. 33-87), els editors es plantegen si Fra Anglés és, de fet, l'autor de totes tres obres contingudes en el còdex. Invoquen, entre altres raons, que «no hi ha cap estudiós que haja posat mai en dubte» que Anglés sigui l'autor de l'*Exposició breu*, així com l'estret paral·lelisme temàtic, estilístic i pedagògic, etc., existent entre aquest tractadet i l'*Expositio* llatina. Paral·lelisme confirmat, a més, per algun tret interessant, com ara la presència, en la versió, de l'hàpax *subesència*, causat per la mala interpretació del mot *succedentia* que apareix en el tractat llatí. Per això, i perquè «les breus reflexions teològicocatequètiques» intercalades en el tractadet en valencià, resumeixen les idees més importants del tractat llatí (p. 48), proposen que ambdós tractats són obra del dominicà. Tals arguments semblen,

en principi, acceptables, i resulten especialment convincents pel que fa a la dependència de la versió catalana de la llatina, però, tanmateix no pareixen del tot definitius a l'hora d'adjudicar l'autoria o, millor dit, el nivell d'originalitat del tractat llatí, ja que en realitat —torno a repetir-ho!— no comptem amb cap estudi seriós del text de l'*Expositio*. I si ningú fins ara no s'ha plantejat dubtes, és, potser, perquè tampoc ningú s'ha pres la molèstia d'investigar de prim compte les fonts d'aquesta obra, que, com el mateix Anglés confessa sense embuts, té totes les característiques de ser una compilació no massa original de textos aliens.

Per aquesta mateixa raó, les coincidències temàtiques i d'altre tenor, no ens haurien de sorprendre massa. Es tracta, en realitat, d'uns materials que responen a una intencionalitat que podria també brindar-nos la clau, no solament de la raó perquè van ser copiats en un mateix còdex, sinó també de les intertextualitats fins ara detectades. Els mateixos editors, a l'hora de resituar alguns fragments del text editat, que consideren mal ubicats en el manuscrit, ho fan argumentant que es tracta de repeticions temàtiques degudes a possibles manlleus procedents de fonts diverses. Sense ànim, doncs, de negar les evidents concomitàncies detectades entre el text de l'*Expositio* i el de l'*Expositio*, ni tampoc que Anglés sigui, com tot sembla apuntar, l'autor d'ambdós tractats, pensem que tant la tesi de l'autoria del dominicà com la rellevància de la seva aportació quedaran molt més reforçades quan tinguem a l'abast una edició ben anotada de l'*Expositio* i s'hagin delimitat millor les fonts de l'*Expositio*. Tal estudi crec que demostraria fins a quin punt la coincidència temàtica no és gens casual, ja que el tractament del tema que ens interessa era més aviat tòpic, i mai no estava mancat d'una finalitat pedagògica. Així sembla indicar-ho el maneig d'obres tan clàssiques com el *Manuale Divinorum Officiorum* de Guillem Durandus, o de l'*Expositio super Missae*, continguda en el *Speculum Ecclesiae*, d'Hug de Sancto Caro, (del qual hi ha una versió catalana: *Espill de la santa esgleya. Libre apellat speculum ecclesie so és a dir espill o mirall de la santa hesgleya qui és sobre la missa*, Càller, 1493), i d'altres similars. Per aquesta mateixa raó, els editors fan bé de tractar amb la deguda cautela la qüestió de la posterior transmissió, ja que, en realitat «només podem estar segurs de la identificació amb el text d'Anglés quan se n'explicita l'autoria» (p. 57).

Especial interès tenen les pàgines 71-87, dedicades a confrontar el text llatí del Cànon que fa servir Anglés amb els procedents dels missals de les dues grans famílies litúrgiques més importants, i, de manera especial, amb les opcions textuals que presenten tres dels missals més representatius de la tradició litúrgica valenciana: el missal valentí manuscrit de 1408, l'edició prínceps del missal valentí de 1492 i el missal romà tridentí de 1570, així com d'altres, propis del ritual dominicà o que ja s'inscriuen en la tradició litúrgica tarraconense. Aquesta comparació sistemàtica, que s'estén també, almenys de manera indirecta, a missals de la catedral de Tortosa, Tarragona, Lleida i Girona, permet «corroborar que el nostre liturgista s'ajustà bàsicament a la tradició valentina» (p. 81). Confirma, així mateix, la «fractura entre l'església prejaumina, de tradició hispanovisigòtica, i l'església valentina instaurada, amb la conquesta, pel rei Jaume I, de filiació tarraconense» (p. 82). Com era d'esperar, Anglés «es basa fonamentalment en la tradició tarraconense i dominicana, exclou la influència directa hispànica i anglesa i conté elements singulars, fruit d'un treball eclèctic» (p. 87).

Un seguiment de les variants detectables en obres no tingudes en compte en el present estudi, tals com el *Missale Vicense* (= Vic) de 1496, assequible en l'edició de l'IEC (Barcelona, 2001); del text del Cànon de l'*Ordinarium Barcinonense* (= B) de 1501 (Barcelona: IEC, 1991), o del *Missal Mallorquí de 1506*, estudiat pel P. Gabriel Seguí (Barcelona: Facultat de Teologia, 2003, amb àmplia i selecta bibliografia recent, on s'inclouen alguns títols que haurien pogut resultar útils als editors del Cànon anglesià), ajuda a completar les notes on el Dr. Serra aprofita i matisa el competent estudi del P. Ferreres de 1929. Així, p. e. la casuística esmentada pel Dr. Serra en la p. 84, sobre els infortunis que podien succeir al celebrant, en especial el que fa esment a com actuar quan cau una mosca o aranya en el calze, consell en el fons basat en l'Aquinat, ST III, q 83, a 6 ad 3, la trobem recollida en els *Capitula accidentalia* del Missal de Vic: «Item si in in dicto sanguine musca vel aranea vel aliquid tale ceciderit, caute de sanguine extrahatur, et in alio calice vino sepius perfun-

datur, et quanto cautius et diligentius fieri potest abluatur. Ablutionem vero si sine horrore et vehementi abhominacione fieri potest, sumat sacerdos, et vermis super piscinam *comburatur*...». Com era d'esperar es repeteix, si bé de manera menys textual, en el *Missal Mallorquí de 1506*, capítol 8: *De defectibus in Missa concurrentibus* [32], p. 232. Pel que al costum d'elevat l'hòstia acabada de consagrar perquè fos adorada per la congregació, el trobem documentat en B [p. 54], on es llegeix l'acotació següent: *Hic corpus Christi levet adeo ut a circumstantibus possit videri*...

Copiem dels textos suara esmentats algunes variants interessants, complementàries de les ja anotades per Serra, que ajuden a documentar l'evolució de la fixació del Cànon llatí en el nostre domini lingüístic:

Anglés, p. 140: [6.*Memento, Domine*,]... *ET OMNIUM CIRCUMSTANTIUM*, [*ATQUE OMNIUM FIDELIUM CHRISTIANORUM* add Vic].

p. 162: *IPSI DOMINE* [*DOMINE* om Vic]... *DOMINUM NOSTRUM. AMEN* [om Vic].

p. 166: *HONOR ET GLORIA* [*VIRTUS ET POTESTAS*, add Vic]

p. 175: *FIAT MICHI* [*NOBIS* B]...*ET [REMISSIO OMNIUM PECCATORUM. PER EUNDEM C.D.N, B] AD VITAM ETERNAM PROMERENDAM VEL CAPESCENDAM, SIT [VITAM CAPESCENDAM ETERNAM, Vic] PREPARATIO SALUTARIS. [REX REGUM, QUI IN TRINITATE PREFACTA VIVIS ET REGNAS DEUS* add Vic].

p. 181: *LIBERA ME PER HOC SACROSANCTUM [SACRUM B] CORPUS ET SANGUINEM TUUM [SACRIFICIUM CORPORIS ET SANGUINIS TUI Vic] A CUNCTIS [AB OMNIBUS B] INIQUITATIBUS [INQUINAMENTIS Vic] MEIS ET AB [AB om B] UNIVERSIS MALIS [PECCATIS Vic] MEIS [MEIS om B] ET FAC ME TUIS SEMPER OBEDIRE [INHERERE B] MANDATIS ET A TE NUNQUAM IN PERPETUUM [IN PERPETUUM om B] SEPARARI PERMITTAS, [SALVATOR MUNDI, add Vic] QUI [CUM EODEM PATRE ET SPIRITU SANCTO add B; CUM EODEM PATRE IN UNITATE EIUSDEM SPIRITUS SANCTI add Vic] VIVIS ET REGNAS CUM EODEM [DEO] PATRE IN UNITATE EIUSDEM SPIRITUS SANCTI DEUS.*

p. 190: *CORPUS DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI QUOD EGO, INDIGNUS ET INFELIX [ET INFELIX om B i Vic] SUMERE PRESUMPSI [ACCEPI B i Vic] ET SANCTUS SANGUIS EIUS, QUO POTATUS SUM [QUEM POTAVI B, INHEREAT IN VISCERIBUS MEIS ET add Vic] NON VENIAT MICHI AD IUDICIUM NEQUE AD CONDEPNATIONEM [DAMNATIONEM Vic], SED PROSINT [PROSINT om B i Vic] AD SALUTEM ET REDEMPTIONEM ANIME MEE ET ANIMABUS [ANIMARUM B] OMNIUM FIDELIUM [CHRISTIANORUM add Vic] DEFUNCTORUM ET VIVORUM [D. ET V. Vic, VIVORUM ET MORTUORUM B]*

La llengua de la versió d'Anglés, afectada en alguns trets gràfics (com la monoftongació de *gua* en *ga* i el tancament de *o* àtona en *u*, pels hàbits lingüístics septentrionals del copista, el notari Guillem de Pomareda, de probable origen rossellonès, respon amb notable precisió al registre culte i llatinitzant del text traduït, i a les pautes de l'anomenat model cancelleresc, amb notable presència d'arcaïsmes i algunes preferències lèxiques: *verdader, piadós, huy, yo*, que «semblen confirmar la procedència valenciana de Guillem Anglés» (p. 65). Tractant-se d'una versió *cum glossa*, era inevitable la presència de paràfrasis i sinonímies, que ajuden a matisar la versió directa i resulten de gran interès, perquè en el cas que ens ocupa són en català i no només en llatí!. I si la transcripció permet comprovar seguit seguit, de manera directa, l'esmerada tècnica del traductor, la bona idea d'oferir-nos en l'Apèndix I el text de la versió anglesiana, lliure d'interferències, fa possible una lectura continuada encara molt més fàcil de comparar amb les versions modernes.

L'existència d'un text litúrgic tan antic i tan ple de formulacions que el temps ha consagrat, representa, doncs, un inestimable tresor cultural i lingüístic. De fet, ja s'ha fet servir de model en la nova versió dels textos litúrgics enllestida per la Secció de Textos Religiosos de l'AVL, en alguns punts tan delicats, com ara la sistemàtica tria del verb *ESCAMPAR* a l'hora de traduir les paraules de la consagració: *QUI PRO VOBIS ET PRO MULTIS EFFUNDETUR*: «LA QUAL SERÀ *ESCAMPADA*». Tant de bo que l'edició que comentem pugui contribuir també a transmetre a l'actual jerarquia catòlica valenciana, que hi ha col·laborat tan generosament, l'evident missatge d'inculturació i la clara visió pastoral que l'obra de Fra Guillem Anglés ens transmet encara ara, i hom no segueixi negant, *per omnia saecula saeculorum*, als fidels valencians, un dret sagrat que hom no escaïma ni als esquimals ni als bantús: el de poder-se adreçar a Déu en la llengua pròpia!

En tot cas, posats a celebrar commemoracions, iniciatives com aquesta a la llarga demostren ser les més fecundes i encomiables, ja que, transcendent l'àmbit fugisser de la festa protocol·lària, ofereixen a la comunitat científica unes eines molt útils de treball, que ens permeten recuperar, d'una manera tan pràctica com tangible, la memòria històrica del nostre poble.

Albert HAUF VALLS
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de València